

Átti að kveikja í bandarísku sendiráðinu?

Var heimildarmaður löggreglu trúverðugur?
Voru viðbrögð löggreglu skiljanleg?

Uppljóstrarinn fundinn

Í grein í 1. tbl. Sögunnar allrar skrifaði Guðni Th. Jóhannesson sagnfræðingur um hleranir sem yfirvöld létu framkvæma 1968 eftir að óþekktur uppljóstrari sagði frá því að í undirbúningi væru stórfelldar aðgerðir vinstrisinna á utanríkisráðherrafundi NATO í Reykjavík. Nú hefur Guðni komist yfir upplýsingar um hver uppljóstrarinn var og í nýrri grein kemur fram að upplýsingarnar vekja enn fleiri spurningar um símahleranir löggreglu hérlendis.

EFTIR GUÐNA TH. JÓHANNESSEN

Bekking okkar á liðinni tíð ræðst mikið til af þeim heimildum sem hafa varðveisit og eru okkur aðgengileg. Nú í sumar gerðist það að merkt skjal bættist við þau gögn sem fyrir liggja um sögu símahlerana og innra öryggisáÍslandi. Íljóserkomiðaðímaþlok 1968 sagði tiltekinn heimildarmaður löggreglunni frá bollaleggjungum ungs

manns um alvarleg skemmdarverk og óeirðir þegar utanríkisráðherrar Atlantshafssbandalagsins funduðu í húsakynnum Háskóla Íslands. Stuttu síðar fékk löggreglan leyfi dómara til viðtækra símahlerana.

Þessi nýja heimild getur veitt svör við ýmsum álitamálum sem tengjast

þessari sögu en um leið vekur hún upp aðrar spurningar, ekki aðeins um eftið sjálft heldur einnig um aðgang að gögnum og meðferð þeirra: Hver var heimildarmaðurinn? Var mark á honum takandi? Ætti að nafngreina hann nú tæpum 40 árum síðar? Hvað með andófsmanninn unga? Hver var hann og var hann trúverðugur? Og hvað bar

**Löggreglumenn stilla sér
upp til þess að varna vegar
mótmælendum gegn
Vietnamstríðinu.**

löggreglu að gera? Var svo mikill voði í vændum að hleranir áttu rétt á sér eða var allt talið um stórkostleg hermdarverk aðeins innantómt hjal?

Miðvikudagsmorguninn 29. maí 1968
mætti maður nokkur til vinnu sinnar í
Múlahverfinu í Reykjavík. Hann vann
þar við byggingarframkvæmdir á vegum
verktakafyrirtækis og líklega átti hann
ekki von á öðru en að þessi dagur yrði
eins og hver annar þetta vor. Um níuleytið
var hann á kranabíl á horni tveggja gatna
þarna fyrir ofan Suðurlandsbrautina. Þá
tók hann eftir því að yngri maður sem
hann þekkti í sjón nálgðist vegamótin
og gaf sá sig á tal við einn verkamanninn
á svæðinu. Brátt bættust fleiri við svo
þeir stóðu loks um átta saman á skrafi.
Bílstjórinн ákvað að slást í
hópinn.

Það gustaði af
aðkomumanninum. Hann
mun hafa haft um það sterk
orð, eins og hinn sem síðast
bar að lýsti síðar, „að ekki
mætti láta það líðast að
Háskóli Íslands, æðsta
menntastofnun landsins,
yrði afgirtur og vopnaðir
menn látnir gæta hans
meðan hernaðarbandalagið
NATO héldi þar fundi“. Manninum á kranabílnum
heyrdist líka helst að þessi
eldhugi væri að leita fyrir
sér um bað hvort menn

Í fyrsta tölublað
Sögunnar allrar skrifað
Guðni Th. Jóhannesson
grein um „óþekkta
uppliðstrarann”.

vildu ekki koma í veg fyrir þessa meintu ósvinnu; hvort menn væru ekki til í tuskið.

Viðbrögðin virtust aftur á móti dræm. Verkamennirnir töldu til dæmis ófært að Æskulýðshreyfingin, hin róttæku samtök ungra sósíalista sem höfðu verið nefnd til sögunnar, væri eitthvað skipta sér af málefnum háskólans; það stæði frekar upp á stúdenta að láta til síntaka. Aðkomumaður svaraði hins vegar að bragði að þeir væru „lítilesmegandi og þyrfti að koma til utanaðkomandi stuðningur“. Hann hóf síðan að lýsa slíkum aðgerðum. Og þá talaði hann ekki neina tæpitungu. Gengi þetta allt eftir, yrði óold á götum Reykjavíkur.

Hvað átti hann að gera?

Síðan var pásan úti. Talið féll niður, gesturinn hvarf á braut og verkamenn héldu aftur til vinnu sinnar. Okkar maður hafði ekki lagt orð í belg en hann hlaut að hafa hugsað sitt. Var þeim herskáa virkilega alvara? Á móti mátti þó sprýra: Af hverju ekki? Pessa dagana stóðu róttækir námsmenn og verkamenn í Frakklandi fyrir viðtækum mótmælum um gervallt landið; „Frakkland á barmi stjórneyssis,“ hafði Morgunblaðið sagt í forsíðufregn um morguninn og vel má vera að maðurinn hafi náð að renna augum yfir þá frétt áður en hann lagði af stað í vinnuna. Og helgina á undan hafði hópur fólks mótmælt kurteisisheimsókn NATO-herskipa til landsins. Nokkrir úduðu slagorð á skipin og kom til ryskinga milli róttæklinga og löggreglu ►

„Viðtæk samúð með svíðum“

Óþekkti uppljóstrarinn
Hver kjaftaði frá? Hver varaði við?
Nýjar heimildir - og nýjar spurningar - um símaþróun

Rannsóknir sagnfræðinga að undanförmu hafa sýnt fram á að kallastríðsárunum verbi íslensk stjórnvald símaþerunum nokkuð gegn þeim sem þau töldu óryggi ríkisins. Tíleflíi smáhlára verið miðomnum nái á dögum oft hafa venð heldur litð og spurning hversu réttmætar þær hafi verið. Sumaríð 1968 var til við NATO og bandarískt herfó i landinu. Í þessari grinn sýnir Guðni Th. Jóhannesson sagnfræðingur þá að á flogreglan hafi á fengi upplýsingar frá óþekktum smáhlára.

Sjælens geset

[frétt Morgunblaðsins af austurönum
við hölnina höfuðu jýmsi aðrir á vettvangi
verlöf naflngreindir; Árni Jónssón leikari
og rithöfundarmálarþorsteinn frá Hafnhei-
og Úlfur Hjörvar Þóra Viðarsson

Viljanum að aðgerðinars við herskipin hefju heppnað afar vel hví þær hefju vaktið eygili og það eitt dögur til í baráttunni.

Utan borgarafegs elsæmis"

og Síkl Thorodens leknir. Vel má því
vera að einhver þeirra hafi einnig verið
réður á Þóru í Logregluþýsnum.

Skeimdarvarð og óspektar
Mál um einu ákai hægt á denna.
Hitt lígur yfir þennan fimmudag.
30. maí 1965, með Sigrunum Sigurðsson
síðast í Logregluþýsnum, 5969 og
með Skeimdarvarðum, óspektir
vif erold hefðum og vif Logreglu-
stöðina í Þróunarhálsanum, 26. maí 1965
þar sem óljós fyrir óljós-
þýsnumáðarmálin í Reykjavík. Þotti sé haff-
ekti örðlu rauðin stóll við Logreglumá-
rinn og óljós þessum óljós-
þýsnumáðarmálinum við hafnar.

A hinum búgum vorum þeir, sem
höldur verði hér til minni,

andi með gang misla.

Degi óljós þáðan.

Stimuli

Sigurjón Sigurðsson lögreglustjóri var ráðinn í að láta vinstrisinna ekki koma íslenska ríkinu að óvörum.

auk stuðningsmanna NATO á vettvangi. Kannski var þetta forsmekkurinn af því sem koma skyldi. Í öllu falli virtist mótmælabylgjan utan úr heimi hafa náð alla leið til Íslands.

Ein meginþurningin var og er þessi: Hvað ber þegnum landsins að gera þegar þeir heyra lagt á ráðin um lögbrot? Hugsanlegt er að söguhetja okkar, sem stóð frammi fyrir þeim vanda miðvikudagsmorguninn 29. maí 1968, hafi velt þessu fyrir sér fram og aftur, og jafnvel ráðfært sig við nánustu vini og vandamenn. Einhvern tíma um daginn eða kvöldið, eða kannski svo seint sem morguninn eftir, hafði maðurinn gert upp hug sinn.

Frásögn hjá lögreglunni

Klukkan tíu mínútur fyrir þrjú fimmtudaginn 30. maí sat gestur á skrifstofu Bjarka Elíassonar yfirlöggregluþjóns, á lögreglustöðinni við Pósthússtræti. Þarna var hann kominn, kranabilstjórin sem hafði fyrir helbera tilviljun heyrt talað um skemmdarverk og óeirðir í borginni.

Væntanlega hafði hann gefið upp tylliástæðu til þess að vera ekki við vinnu um stund þarna eftir hádegið. Svo rakti hann fyrir Bjarka heimsókn hins unga manns á vinnusvæðið morguninn áður, spjallíð við verkamennina um Háskóla Íslands og NATO-fundinn, og loks öll stóru orðin um það sem bæri að gera. Þau virtust hafa fest rækilega í minni hans. Bjarki Elíasson skráði niður hvað hinn ungi andófsmaður hefði sagt að til stæði:

„M.a. skýrðihann frá því að væntanlegir væru til Íslands um 50 útlægir Grikkir og fjöldi stúdenta úr Evrópu, og mundu þessir menn eiga að hafa frumkvæði um mótmælin og vinna skemmdarverk, enda vanir slíku, m.a. væri áætlað að kveikja í bandaríksa sendiráðinu, eyðileggja bíla þess og annað í líkum dúr. Þegar verkamennirnir fóru að tala um hvort þetta yrði ekki dýrt fyrirtæki tjáði [maðurinn] þeim að í slíkum tilfellum væri herkostnaðurinn greiddur erlendis frá og mundi í engu skorta fé. Í sambandi við hina erlendu skemmdarverkamenn, sem hingað ættu að koma, lögðu verkamennirnir þann skilning í komu þeirra að þetta væru eigna- og ærulausir menn sem ekkert væri af að hafa ef til skaðabótamála kæmi en erfitt mundi verða að fá Íslendinga til þessara verka þar sem þeir ættu flestir fyrir fjölskyldu að sjá, væru húseigendur o.s.frv.“

Frá fleiru hafði heimildarmaðurinn ekki að segja. Hann kvaddi við svo búið. Bjarki Elíasson samdi löggregluskrýslu og létt Sigurjón Sigurðsson lögreglustjóra síðan vita af frásögninni um leið og tök voru á. Þetta gátu svo sannarlega verið ill tilindi fyrir lögregluna. Hún var alls ekki í stakk búin að berjast við tugt útlendinga sem væru staðráðir í að kveikja í sendiráði Bandaríkjanna, eyðileggja eigur þess og standa fyrir öðrum eignaspjöllum. Hvað var til ráða?

„Ákveðnar fregnir af því ... að stofnað verði til óeirða“

Föstudaginn 30. maí sýndist yfirmönnum lögreglunnar væntanlega að enn syrti í álinn. Þjóðviljinn, málagn sósialista og andstæðinga NATO á Íslandi, sagði þá frá því að stjórn Samtaka hernámsandstæðinga héldi fund þá um kvöldið um „mótmælaðgerðir vegna ráðherrfundar Nató“. Við vitum að degi síðar sendi Sigurjón Sigurðsson skýrslu Bjarka Elíassonar frá miðvikudeginum til Baldurs Möller, ráðuneytisstjóra í dóms- og kirkjumálaráðuneyti. Og daginn þar á eftir, laugardaginn 1. júní 1968, leitaði ráðuneytið eftir dómsúrskurði um víðtækar símahleranir „til þess að unnt verði að komast að fyrirætlunum um lögbrot er varða öryggi ríkisins“.

Viku síðar heimilaði Þórður Björnsson yfirsakadómarí að hleranirnar færðu fram. Alls yrðu 17 símar hleraðir fram yfir ráðherrfundinn, m.a. hjá Æskulýðsfylkingunni, Samtökum hernámsandstæðinga, Sósialistafloknum/Alþýðubandalaginu, flokksblaðinu Þjóðviljanum, MÍR (Menningartengslum Íslands og Ráðstjórnarríkjanna) og Verkamannafelaginu Dagsbrún. Þá skyldi hlerað hjá ýmsum einstaklingum, t.d. þingmönnum Lúðvík Jósepssyni og Magnúsi Kjartanssyni, og Ragnari Arnalds sem var í forstu hernámsandstæðinga og varð formaður Alþýðubandalagsins síðar um árið.

I rökstuðningi dómsmálaráðuneytis fyrir hlerununum sagði að lögreglu hefðu borist „ákveðnar fregnir af því að hafinn sé undirbúningur að því að stofnað verði til óeirða vegna fundahaldanna e.t.v. með þátttöku sérþjálfaðra, erlendra aðila“. Þótt yfirstjórn lögreglunnar í Reykjavík hafi fengið aðrar fregnir af áformum um mótmæli við ráðherrfundinn í lok júní, m.a. frá starfsbræðrum annars staðar á Norðurlöndum, er ljóst að frásögn kranabílstjórans af morgunspjallinu í Múlahverfinu var þarna höfð til hliðsjónar. Hún skipti því miklu máli.

En var hún traust heimild? Lögregla, dómsmálaráðuneyti og yfirsakadómarí töldu það árið 1968 og þegar við sem á eftir komum leggjum okkar eigin mat á afstöðu þeirra verðum við að gera okkur grein fyrir því að við vitum hvað gerðist (og gerðist ekki) en það gátu þeir ekki ➤

Konk.
Sakel.

196

Nr. Lagt fram í Sakadómi
Reykjavíkur 196

Lögreglan í Reykjavík

Skýrsla

Finnstu: daginn 30. maí 1966, kl. 14.50, er
mettur í skrifstofu yfirlögglubjóns, [REDACTED]

STADFEST
AFRIT

Tilefni bess, að [REDACTED] matir, er orðrómur, sem honum hefir borizt til eyrna um skipulagðan undirbúning mótmála vegna vantanlegs fundar NATO í Reykjavík, dagana 24. til 26. júní nk. [REDACTED] skýrir svo frá, að hann vinni hjá [REDACTED]. Hann kveðst vinna mí á kranabifreið á vegum [REDACTED] við frankvændir á horni [REDACTED]. Að morgni 29. maí kveðst hann hafa verið við vinnu parna um kl. 09.00. Bar parna þá að [REDACTED] sem mettur þekkir í sjón, og tök [REDACTED] einn verkamanninn parna, að nafni [REDACTED] (övft um fðürheiti), tali, og urðu brátt allmargir menn parna samankomnir, sennilega um 8. [REDACTED] kveðst þá hafa slegið í hópinn, og hafi [REDACTED] þá verið að tjá mónum, að ekki matti láta það líðast, að Háskóli Íslands, æðsta menntastofnun landsins, yrði afgirtur, og vopnaðir menn látnir gæta hans meðan hernaðarbandalagi NATO hældi bar fundi, og virtist með bessu tali vera að leita eftir undirtektum manna. Út af bessu spunnust umræður milli [REDACTED] og verkamanna, sem m.a. töldu það ófart, að Eskuljósfylkingin hefði uppi aðgerðir í málinu, en töldu eðli-legra, að studentar hefðu þar frumkvæði. [REDACTED] taldi pá litilamegandi í þessum efnun og pyrfi að koma til utanaðkomandi stuðningar. M.a. skýrði hann frá því, að

lurubók nr.
Sakad.b. nr. bls. 196

Nr. Lagt fram í Sakadómi
Reykjavíkur 196

Lögreglan í Reykjavík

Skýrsla

daginn 196

-2-

vantanlegir faru til Íslands um 50 útlægir Grikkir og fjöldi stúdenta úr Evrópt, og mundu þessir menn eiga að hafa frumkvæði um mótmálin og vinna skemmdarverk, enda vanir slíku, m.a. væri ástlað að kveikja f Bandarískra sendiráðinu, eyðileggja bíla þess og annað í likum dír. Þegar verkamennirnir fóru að tala um, hvort þetta yrði ekk væri herkostnaðurinn greiddur erlendis frá, og mundi f enga skorta fó. Í sambandi við hina erlendu skemmdarverkamenn, í komu þeirra, að þetta væru eigna- og arulausir menn, sem ekkert vari ar að hafa, ef til skaðabótgáfila kámi, en erfiði að fá Íslendinga til þessara verka, þar sem þeir vættu flestir fyrir fjölskyldu að sjá, væru húseigendur o.s. frv.

Að svo komnu máli kveðst [REDACTED] ekki minnast meins markverðs, sem hann burfi að geta um.

Bjarki Elfasson,
Yfirlögglubjónn.
(sign.)

Upplesið, Játad rétt bókað.

Vottur:
Gunnar Helgason,
(sign.)

(sign.)

Skýrsla uppljóstrarans

Þetta er lögregluskýrslan þar sem uppljóstrarinn greindi frá þeim upplýsingum sem hann hafði fengið um fyrirhugaðar aðgerðir vegna fundar utanríkisráðherra NATO á Íslandi. Skiljanlegt má kalla að hann skyldi greina frá þessu til öryggis, ef eitthvað kynni að vera að marka hið digurbarkalega tal mannsins sem greint er frá í skýrslunni. Og ekki síður skiljanlegt að lögreglan skyldi að minnsta kosti athuga málið, þótt fullyrðingar mannsins beri augljósan keim af einhvers konar karlagrobbi. En hins vegar má setja spurningamerki við að þessar upplýsingar skyldu notaðar sem grundvöllur að viðtækum hlerunum, jafnvel hjá alþingismönnum.

vitað þá. Við verðum líka að reyna að skilja að heitt var í kolunum þetta löngu liðna sumar og loks verðum við að sætta okkur við að lagalegar og siðfræðilegar hömlur geta verið við því að segja frá öllu sem hægt væri að segja frá. Þetta þýðir þó ekki að við eignum sjálfkrafa að leggja blessun yfir þær ákvarðanir sem voru teknar, það er eitt að útskýra, annað að afsaka.

Takmarkaður aðgangur að heimildum

Þar til í desember í fyrra vissu aðeins örfáir af því að sú frásögn sem hér er birt væri til. Þá gerðist það hins vegar að Þór Jónssyni, fyrrverandi fréttamanni Stöðvar 2, var veittur aðgangur að heimildum um hleranir í kalda stríðinu sem höfðu verið í dómstmálaráðuneyti en voru komin í vörlu Þjóðskjalasafns Íslands. Hann fékk að vísu ekki að sjá þau símanúmer sem hlera mátti og honum var sagt að eina heimild gæti hann ekki kynnt sér að svo stöddu. Þór var þó tjáð að það leyndarskjali væri löggregluskyrsla með „frásögn einstaklings af orðrómi sem honum hafi borist um undirbúnning mótmæla vegna væntanlegs fundar NATO í Reykjavík 24. til 26. júní 1968“.

Pessari niðurstöðu áfrýjaði Þór Jónsson og í maí heimilaði menntamálaráðuneyti (sem Þjóðskjalasafn heyrir undir) honum að kynna sér skýrsluna. Safnið bætti reyndar um betur og setti hana á heimasíðu sína þar sem hún hefur verið síðan. Persónugreinanlegar upplýsingar hafa þó verið afmáðar.

Sískar takmarkanir eru í samræmi við ný lög um sérstakt Öryggismálasafn innan Þjóðskjalasafns Íslands þar sem frumrit löggregluskyrslunnar er nú geymt. Í lögnum sem Alþingi samþykkti í mars síðastliðnum er hins vegar gert ráð fyrir að „fræðimenn“ geti sótt um aðgang að „viðkvæmum einkalifsupplýsingum“ sem skuli þó ekki birt „með persónugreinanlegum hætti nema fyrir liggi samþykki þess sem í hlut á“. Þessi heimild er fyrir hendi, eins og sagði í athugasemdum við frumvarp til laga um Öryggismálasafnið, „til þess að raunsönn mynd fáist af öryggismálum íslenska ríkisins á árunum 1945 & 1991 og sagnfræðirannsóknum verði ekki of þróngur stakkur skorinn“.

Með vísan í þetta sjónarmið fékk sá sem þetta skrifar leyfi til að skoða frumrit

löggregluskyrslunnar og kanna hverjir þessir tvímenningar voru; sá sem lýsti yfirfandi aðgerðum og sá sem sagði löggreglu frá þeim áformum. Voru þeir trúverðugir? Og getum við núna skilið betur hvers vegna ákveðið var að hlera þau 17 símanúmer sem heimild fékkst fyrir í júní 1968?

Sjálfstæðismaðurinn og andófsmaðurinn

Við vitum ekki annað en að kranabilstjórin sem vann við byggingarframkvæmdirnar í Múlahverfinu í maílok 1968 hafi verið ágætlega liðinn af starfsfélögum sínum. Eflaust hélt hann þó sínu fast fram að jafnaði þegar talið barst að stjórnálum og verkalýsmálum; hann var flokksbundinn sjálfstæðismaður og hafði verið nokkuð virkur í flokksstarfinu, bæði í ungliðahreyfingunni í sinni heimabyggð og á öðrum vettvangi. Kommúnismi var eitur í beinum hans og hann hélt því einatt fram að í verkalýðsfélögum þar sem sósíalistar væru í forystu réðu aðeins einkahagsmunir þeirra sjálfrar, ekki vilji einstaklinganna. Líklega gátu sílik orð fallið í grýttan jarðveg meðal sumra félaganna. En heimildarmaður löggreglunnar kom sem sagt ekki úr innsta hrung rótæklinga í Reykjavík sumarið 1968. Hann var á öndverðum meið við þá og hann hafði aðeins heyrt ákveðinn mann sem hann kannadiðist við í sjón lýsa áformum um óeirðir; hann gat ekki metið hve mikill hugur fylgdi máli. Engin ástæða er þó til að ætla annað en hann hafi sagt satt og rétt frá því sem hann heyrði.

Trúverðugleiki hinnar aðalsöguhetjunnar ætti aftur á móti að skipta sköpum. Þegar gesturinn á skrifstofu Bjarka Elíassonarskýrðihonum

frá því hver það var sem hafði gefið sig á tal við verkamennina daginn áður varð yfirlögregluþjónninn væntanlega ekki mjög hissa. Bjarki gat vitað að sá sem hvatti að sögn til æsinga hafði áður tekið þátt í mótmælaðgerðum.

Á hinn bóginn hafði hann ekki verið virkur í flokkspólítík og hann var ekki í forystusveit neinna þeirra samtaka sem ákveðið var að hlera hjá vikurnar fyrir ráðherrafundinn. Í ljósi þeirra upplýsinga sem löggreglan fékk óvænt í sínar hendur síðegis fimmtdaginn 30. maí má sýna því vissan skilning að hún vildi hlera ákveðin símanúmer. En því er enn ósvarað hvers vegna löggregla, dómstmálaráðuneyti og yfirsakadómari töldu nauðsynlegt að hlera annars staðar, t.d. á heimilum þingmanna, hjá Alþýðubandalaginu, MÍR og Verkamannafélaginu Dagsbrún. Það verður að segjast eins og er að óralöng leið var frá spjallinu í Múlahverfi til þessara áfangastaða. Lúðvík Jósepsson gekk ekki um götur borgarinnar til að skipuleggja íkveikjur og hvorki Dagsbrún né Alþýðubandalagið hefðu tekið þátt í spelvirkjum af því tagi.

Fyrst það er nú komið á daginn að í frásögninni sem réð svo miklu um hleranirnar 1968 bárust böndin að fæstum þeirra sem ákveðið var að hlusta hjá verður annað hvort að ætla að yfirvöldin hafi gengið fulllangt í viðbúnaði sínum eða að þess megi vænta að til hafi verið aðrar heimildir og vísbendingar um það hvernig Ragnar Arnalds, Lúðvík Jósepsson, Alþýðubandalagið, MÍR og fleiri ógnuðu öryggi ríkisins í júní 1968. Svo þurfum við að vega og meta hvort sé líklegra og þótt sagnfræði snúist í sjálfi sér aðeins um það að greina frá því sem gerðist ætti þessi litla saga frá 1968 að sýna að það er hægara sagt en gert.